جووت ستانداردەکەی ئەمیری حەسەنپوور و ئەفسانەکانی

سوداد ڕەسووڵ

(١ - ٢)

پرۆسەی بە ستانداردکردن لەهەر زمانێکدا، لە قۆناغێکی مێژوویی دەست پێدەکات، پاش ئەوەی یەکێک لە لەهجەکانی ئەو زمانە دەبێت بە زمانی نووسین و ئەدەب. ئەو لەهجەیە بە ڕادەیەکی ئەوتۆ بایەخ پەیدا دەکات، سنووری ناوچەکەی خۆی دەبڕێت و دەسەڵاتی زمانیی بۆ ناوچەکانی دەوروپشتی بڵاو دەکاتەوە. سەرهەڵدانی ناسیونالیزم و بڵاوبوونەوەی، نەخشێکی گرنگ و بەرچاو بۆ بە ستانداردکردنی زمانی نەتەوە دەگێڕێ، بۆ ئەوەی گشت ئەندامەکانی ئەو نەتەوەیە لە ژێر چەتری زمانێکی نەتەوەیی و نیشتیمانیدا کۆبکاتەوە. دەوڵەتی نەتەوەییش زمانێکی نەتەوەیی یەکگرتوو و سەرانسەری بۆ خوێندن و کارگێڕی پێویستە. گەلێک لە زمانەکانی ئەوروپا هەر لەسەدەی شازدەم و حەڤدەمەوە دوای بڵاوبوونەوەی بیری ناسیونالیزم پرۆسەی بە ستانداردکردنی زمانەکانیان دەست پێکردووە، بۆ زیاتر چەسپاندن و ڕێکوپێک کردنی لە ڕووی ڕێزمان، زاراوەسازی، ڕێنووس، دەنگناسی....تاد تا ئەمڕۆش بەردەوام لەناو ئەو پرۆسەیەدان، واتە بە ستانداردکردن، پرۆسەیەکە و تەواو نابێ و زمان بەردەوام پێویستی بە پەرەپێدان و پێشخستن هەیە.

زمانی کوردی بە لەهجەی کرمانجی ناوەڕاست، یان هەندێک بە کرمانجی خواروو(١) ناوی دەبەن لە کوردستانی باشوور ئەوە سەد ساڵێکە پرۆسەی بە ستانداردکردنی دەست پێکردووە و لەم ڕووەوە لە گشت لەهجە سەرەکییەکانی دیکەی زمانی کوردی لە پێشترە و قۆناغێکی گرنگی ئەم پرۆسەیەی بڕیوە، ئەگەر کۆسپ نەخرێتە بەردەم پێشکەوتنی، ئەوە ئاسۆیەکی گەش لەبەردەم پاشەڕۆژی زمانی کوردیدا دەبێت. کوردیش وەک هەموو نەتەوەکانی دیکەی ئەم سەر زەوییە دەبێ بە

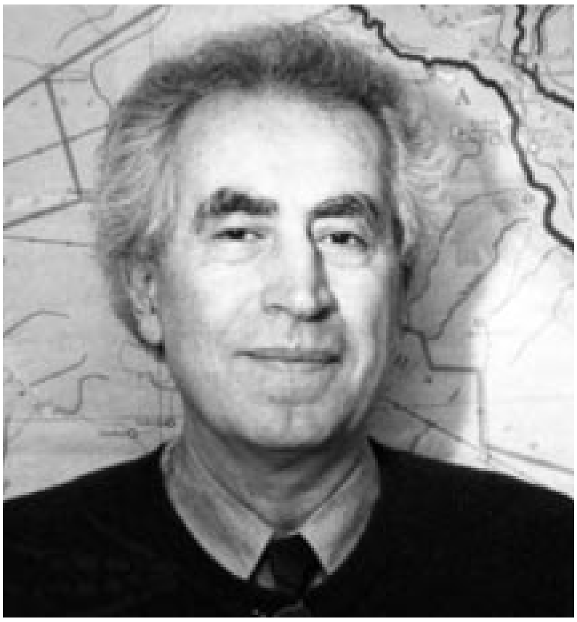

ئەمیری حەسەنپوور

خاوەن زمانێکی ستانداردی یەکگرتوو.

یەکێک لەو کێشە زۆر ناسکانەی کە ئەمڕۆ لە هەرێمی کوردستان بۆ زمانی کوردی هاتۆتە پێش، کێشەی بە دوو ستانداردکردنی ئەو زمانەیە، لەنێوان دوو لەهجەی سەرەکی کرمانجی ناوەڕاست و کرمانجی باکووردا، بە تایبەت ئەو بن لەهجەیەی کە لە بادینان قسەی پێدەکرێ. لە مێژووی بە ستانداردکردنی زمانەکاندا، وەک باوە، تەنیا لەهجەیەک هەڵدەبژێردرێ بۆ ئەوەی ببێتە بنەڕەتێک بۆ زمانی ستاندارد، هەڵبژاردنی دوو لەهجە و دوو زمانی ستاندارد، دیاردەیەکی نامۆیە لە پرۆسەی بە ستانداردکردنی زمانی نەتەوەیەکدا.

یەکێک لە سەرسەختترین بانگەشەکار و لایەنگرانی ئەم جووت ستانداردییە دکتۆر ئەمیری حەسەنپوورە. هیچ گومان لەوەدا نییە کە ئەو لەبواری لێکۆڵینەوە لە زمانی کوردی و پرسی بە ستانداردکردنی هەوڵێکی جددی داوە. تێزی دکتۆراکەی بەناوی (ناسیونالیزم و زمان لە کوردستان ١٩١٨- ١٩٨٥) لێکۆڵینەوەیەکە سەبارەت بە ڕەوتی پەرەسەندن و بە ستانداردبوونی زمانی کوردی. چ لە نامەی دکتۆراکەی و چ لەو باسانەی کە بەم دواییە لەمەڕ ئەو بابەتە بڵاوی کردووەتەوە، هەمیشە پێداگری لەسەر ئەو خاڵە دەکات و دەڵێ: زمانی کوردی وەک زمانی نەرویجی و ئەرمەنی و ئەلبانی جووت ستاندارده.(٢) بۆچوونەکانی لەمەڕ جووت ستانداردی ئەو زمانانە و بەراوردکردنیان لەگەڵ زمانی کوردی، کۆمەڵێک ئیشکالییەت و کەموکوڕی لەخۆ گرتووە، کە شیاوی ئەوەن ڕەخنە و توێژینەوەیان لەسەر بکرێ. ئەمە بێجگە لەوەی لە نووسینی دیکەی هەر لەسەر ئەو بابەتە بە ناوی (شۆڤێنیزمی سۆرانی و ئەفسانەکانی)(٣) زۆر بە توندی ڕەخنە لە پرۆسەی تاک ستانداردی زمانی کوردی دەگرێ و بە (شۆڤێنیزمی سۆرانی) لە قەڵەمی دەدات.

جووت ستانداردی زمانیی بۆ نەتەوەیەک، ڕاستییە، یان ئەفسانە؟ تا چ ڕادەیەک ئەو زمانانە کە نووسەر ناویان دەبات، لە وڵاتەکانیاندا جووت ستانداردن؟ جووت ستانداردی، ئەگەر هەشبێ، تا چەند دیاردەیەکی ڕاستە لە زمانی نەتەوەیەکدا؟ لەم باسەدا، هەوڵ دەدرێ بە توێژینەوەیەکی ئەکادیمی تیشک بخەینە سەر چەند لایەنێکی جووت ستانداردی زمانەکانی ئەو وڵاتانە و بەراوردکردنیان لەگەڵ بارودۆخی زمانی کوردی. لە دواییشدا دێینەوە سەر تاووتوکردنی شۆڤێنیزمی زمانیی لە کوردستانی باشوور کە ئەو ناوی ناوە (شۆڤێنیزمی سۆرانی)!.

زمانی نەرویجی، جووت ستانداردی یەک زمان، یان دوو زمان؟

نەرویج یەکێکە لە وڵاتە ئەسکەندیناڤییەکان، زمانەکەیان سەر بە زمانە جەرمەنییەکانی باکوورە کە لەگەڵ زمانە دراوسێکانی دەوروبەری وەک سویدی و دانیمارکی بە شێوەیەک لەیەک نزیکن، دەتوانن هەتا ڕادەیەک لەگەڵ یەک گفتوگۆ بکەن. نەرویج دانیشتوانی ٤,٣ ملیۆنە لە ٩٧٪ ی خەڵکەکەی لە ڕووی نەژادی و نەتەوەییەوە نەرویجین.

یەکێک لە تایبەتمەندییەکانی زمانی نەرویجی جووت ستانداردبوونیەتی بە ڕەسمی بۆ دوو زمان: بۆکمۆل Bokmal (زمانی کتێب) کە نزیکەی لە ٨٣٪ قوتابخانەکانی نەرویج بە زمانی ستانداردی بۆکمۆل دەخوێنن، تەنانەت بۆ خوێندنی باڵا بۆکمۆل ڕێژەکەی لەوە زیاترە.

ستانداردی دووەم زمانی نینۆرشک Nynorsk (نەرویجی نوێ)یە کە تەنیا لە ١٧٪ قوتابیان بەو زمانە دەرس دەخوێنن، زۆربەی ئەو قوتابیانەش کە بە خوێندنی باڵا دەگەن زمانەکەیان بۆ بۆکمۆل دەگۆڕن، بۆیە دەکرێ بگوترێ بۆکمۆل زمانێکی ستانداردی باڵادەستی ژیانی

گشتی ئەو وڵاتەیە، هەرچی نینۆرشکە، ئەوە بە شێوەیەکی ڕێژەیی بۆ ئەدەب و شانۆ و زانکۆ بەکاردێت، بەڵام بەکارهێنانی لە بواری ئیشوکار و پیشەسازی، بایەخێکی ئەوتۆی نییە. بۆکمۆل لە هەرێمەکانی ڕۆژهەڵاتی نەرویج بەکاردێت، هەرچی نینۆرشکە لە ڕۆژئاوای وڵات لەدەرەوەی شارە گەورەکان بەکاردێت.(٤) ئەم دوو ستانداردە لەم وڵاتە چۆن سەریان هەڵدا؟

لە سەدەکانی ناوەڕاستدا، نەرویج زمانێکی پێشکەوتووی نووسینی هەبووە، کە بە نەرویجی کۆن Old Norse ناسراوە، بەڵام دوای کۆتایی هاتنی مەملەکەتی نەرویجی لە سەدەی چواردەم بۆ پازدەم، زمانەکەش بایەخی خۆی لەدەست داوە، وەک زمانی نووسین چیدی بەکار نەهاتووە. لەکاتی حوکمڕانی دانیمارکی - نەرویجی(١٣٨٠-١٨١٤) زمانی نووسین لە نەرویج تەنیا زمانی دانیمارکی بوو، کە لەگەڵ نەرویجی تەواوێک لەیەک نزیکن. لە ساڵی ١٨١٤ نەرویج لە دانیمارک جیا دەبێتەوە و دەبێت بە وڵاتێکی سەربەخۆ، بەڵام دواتر لەگەڵ شای سوید یەکێتییەک پێکدێنن و تا ساڵی ١٩٠٥ بەردەوام دەبێت.(٥)

دوای جیا بوونەوەی نەرویجییەکان لە دانیمارکییەکان، نەرویج دەبێت بە وڵاتێکی خاوەن دەستوور و پەرلەمانی خۆی. دوای سەرهەڵدانی ناسیونالیزم و پەیدا بوونی حکومەتی دیموکراتی لە وڵات، نەرویجییەکان لەتەک سویدی و دانیمارکی، خۆیان بە نەتەوەیەکی سەربەخۆ دادەنا، کەچی لە وڵاتەکەیان زمانێکی ڕاستەقینەی نەتەوەیی نەرویجیان نییە، ئەو زمانەی کە بۆ نووسین بەکار دێت و لە قوتابخانەکان دەخوێندرێ، زمانێکە بە ئەسڵ دانیمارکییە، گوزارشت لە هەستی نەتەوایەتی نەرویجییەکان ناکات. زۆر لە خەڵکی نەرویج پێیان وابوو: بۆ نەتەوەیەکی سەربەخۆی وەک نەرویج زۆر نابەجێیە زمانی ستانداردی نووسینیان بە ئەسڵ دانیمارکی بێ و نەرویجی نەبێ.(٦) لەو سەروبەندەدا سێ ڕێگەیان لەبەردەم بوو، یەکەم: ئەو زمانەی نووسینەی کە بە ئەسڵ دانیمارکییە وەک خۆی بهێڵنەوە، دووەم: هەر ئەو زمانە دانیمارکییە بە نەرویجی بکرێ، ئەمەش لە ڕێی دەستکاری کردنی ڕێنووسەکەی، وشەکانیشی وەک نەرویجی گۆ بکرێن، سێیەم: یان زمانێکی نووسینی نەتەوەیی نەرویجی نوێ لەسەر بنەڕەتی لەهجەکانی نەرویجی دابهێنرێت. ڕێگەی یەکەمیان ڕەت کردەوە، دوو ڕێگەکەی دیيان پەسند کرد(٧).

دوو زمانناسی نەرویجی کنود کنودسێن Knud Knudsen (1812-1895) و ئیڤار ئاسێن Ivar Aasen (1813-1896) دوو سیستمی زمانی نووسینی نەرویجیان پەرەپێدا کە ئەم دوو زمانە ستانداردەی ئەمڕۆی نەرویجی لێ هاتووەتە بەرهەم.

کنود کنودسێن هەوڵی دا ئەو زمانە دانیمارکییە کە ماوەیەکی درێژە زمانی نووسینە لە وڵات، هەنگاو بە هەنگاو زیاتر بە نەرویجی بکات، ئەمەش لە ڕێی دەستکاری کردنی ڕێنووسەکەی و گۆڕینی شێوەی نووسینەکەی (spelling) و بە دەنگی نەرویجیش بێژە بکرێت، بۆ ئەوەی نۆرمێکی جیاواز وەرگرێت و لە نووسینی دانیمارکییەکە دوور کەوێتەوە. بۆ نموونە لە جێگەی پیتی b، d, g ی دانیمارکی، پیتی p, t, k دابنرێت، بە گوێرەی بێژەکردنی نەرویجیش بێژە بکرێت، وەک وشەی tagی دانیمارکی لە بۆکمۆل دەبێ بە tak، واتە سەربان.(٨) لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم ئەم زمانە زیاتر پەرەدەستێنێ زیاتر ڕەنگی نەرویجی وەردەگرێ تا دانیمارکی، لە ساڵی ١٩٠٧ ناوی ڕیکسمۆلی Riksmal (زمانی وڵات)ی لێ دەنرێ. دوای ئەوە زمانەکە زیاتر ڕیفۆرمی تێدا دەکرێ و لە ساڵی ١٩٢٩ بە ڕەسمی ناوی دەبێتە بۆکمۆل Bokmal واتە (زمانی کتێب).

لەلایەکی دیکەوە ئیڤار ئاسێن لە تەمەنی ٢٢ ساڵی دەستی بەکار کرد، بۆ بە دەستهێنانی زمانێکی نووسینی نەتەوەیی نەرویجی، بەرنامەیەکی ڕادیکاڵی گرتە بەر. ئەو پێی وابوو زمانی پەتی و ڕەسەنی نەرویجی لە نێو لەهجەی گوندنشینەکانی ڕۆژئاوای نەرویجە، ئەو شوێنە کە لە دووری دانیمارکە و زمانەکەیان تێکەڵ بە زمانی دانیمارکی و زمانە بێگانەکان نەبووە. ئەو زمانەی کە ئەو پەرەی پێ دا، زمانێک بوو ئەدگار و پێکهاتی کۆمەڵێک لەهجەی گوندەکانی نەرویجی لەخۆ گرتبوو، ناوی نا لاندسمۆل Landsmal، واتە زمانی نەتەوەیی. ئەو زمانە زیاتر تەعبیری لە هەستی نەتەوایەتی و شانازییەکانی نیشتیمانی دەکرد.(٩) وەڵامدانەوەیەک بوو بۆ ئەو هەستە ناسیونالیستییە کە لە نێو نەرویجییەکان لە جۆشوخرۆشدا بوو. بەرهەمی کارەکەی لە نێوان ساڵانی ١٨٤٨ تا ١٨٧٣ لە چەندین

کتێب بڵاو کرایەوە. دواتر لە ساڵی ١٩٢٥ ناوەکەی بە ڕەسمی دەبێ بە نینۆرشک Nynorsk، واتە نەرویجی نوێ. ئەو زمانە هەرچەندە بە ئامانجێکی نەتەوەیی و نیشتیمانی هاتە کایەوە کە لە پێشدا بڕەوێکی باشی دەبێت بۆ خوێندن، بە تایبەت لە نێو خەڵکی گوندنشین و دانیشتوانی ڕۆژئاوای نەرویجدا، بەڵام نەیتوانی جێگە بە زمانی بۆکمۆل لەق بکات. بۆکمۆل تا دەهات بایەخی زێدە تر دەبوو.

ئەم دوو زمانە ستانداردە لە وڵات بێ کێشە و گیروگرفت نەبوون، سەرباری خەرجییە زۆرەکەی، کۆمەڵێک کێشە و گرفتی بۆ قوتابخانەکان و سیستمی خوێندنی وڵاتەکە خولّقاندووە. بۆ نموونە لە هەندێک قوتابخانەدا کە بە زمانی نینۆرشک دەخوێنن، هەندێک کتێبی قوتابخانە، یان هەندێک سەرچاوەی گرنگی خوێندن بەو زمانە لە کتێبخانەکاندا دەست ناکەون، ئیدی ناچار دەبن لە پاڵ زمانەکەی خۆیان زمانی بۆکمۆل فێر بن، چونکە زیاتر لە ٨٠٪ی کتێب بەو زمانەیە، بۆیە زۆربەی قوتابیان بۆ خوێندنی زانکۆ واز لە نینۆرشک دێنن و بۆکمۆل فێر دەبن، هەر بۆیەشە ژمارەی ئەو قوتابییانەی کە بە نینۆرشک دەخوێنن ڕوو لە کەمی دەکات.(١٠) بوونی ئەو گیروگرفتانە و چەندین گرفتی دی، بە تایبەت کاتێک لایەنگرانی ئەو دوو زمانە لە ڕووی چینایەتی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسییەوە ڕووبەڕووی یەکدی بوونەتەوە. لایەنگرانی نینۆرشک لە وڵاتەکەدا خۆیان بە کەمینەیەک دەزانن، دەیانەوێ زمانەکەیان زیاتر بایەخی پێ بدرێ و لە هەموو بوارێکدا بەکار بێت(١١)، هەروەها پێیان وایە کە زمانی ئەوان زمانی خەڵکی گوند و جووتیارانە، نەرویجی ڕاستەقینە جووتیارەکانن، زمانەکەشیان نەرویجی ڕەسەنە. حزبی سیاسی پەیدا بوون پشتگیرییان لەو سیاسەتە دەکرد. بەرەکەی دی زمانەکەی خۆی پێ زمانی خەڵکی شار و زمانی ڕۆشنبیر و چینی سەرەوەی کۆمەڵگەیە، ئەمە هەرچەندە لە پەرلەمانی وڵات هەردوو زمانی ستاندارد بە ڕەسمی ناسێنراون. لە ساڵی ١٩٠٧ پەرلەمانی نەرویجی بڕیاری دا بۆ هەموو ئەو قوتابیانەی کە لە قوتابخانەی باڵا خوێندن تەواو دەکەن دەیانەوێ بچن بۆ زانکۆ دەبێ لە تاقیکردنەوە بە هەردوو زمان دەربچن ئەوجا دەتوانن درێژە بە خوێندنی زانکۆ بدەن، بەهۆی ئەم بڕیارەوە کێشە و ناڕەزاییەکی زۆر کەوتە نێوان هەردوو بەرەی زمان، ئەمە لە کاتێکدا کە زۆربەی قوتابیانی قوتابخانەی باڵا زمانی نینۆرشک نازانن، ئیدی لایەنگرانی بۆکمۆل لەو بڕیارە تووڕە بوون و پێیان وابوو کە ئەو بڕیارە وروژاندنێکی ئاشکرایە لە دژیان و لە بەرژەوەندی لایەنگرانی نینۆرشکە. ئەم کێشە و ململانێیە لە نێوان هەردوو ستاندارد لە سەرەتای سەدەی بیستدا گەیشتە ڕادەیەک خەریک بوو هەڕەشە لە یەکێتیی نەتەوەیی نەرویجی بکات، ئەو نەتەوەیە کە ئەو هەموو ساڵە لە ژێر حکومڕانی بێگانەدا بووە، تازە سەربەخۆیی نیشتیمانی بەدەست هێناوە، ئەمڕۆ ئەم نەتەوەیە لەسەر بنەمای زمان بۆ دوو بەرەی جیاواز دابەش بوون و بەرانبەر بەیەک وەستاون، هەر بەرەیەک دەیەوێ زمانەکەی خۆی سەرکەوێ. ئەوانەی لە خەمی ئەم کێشەیەدا بوون، پێیان وابوو کاتی ئەوە هاتووە ڕێگەچارەیەکی بۆ بدۆزرێتەوە. ئەوە بوو فۆلکلۆرناس مۆلتکە مۆ Moltke Moe (1859- 1914) لە ساڵی ١٩٠٧دەستی بە ڕیفۆرمی زمان کرد بۆ ئەوەی یەکێتی بۆ زمانی نەرویجی بگێڕێتەوە، پێشنیاری کرد هەردوو زمان دەبێ ڕەچاو بکرێن، هەردوو ستانداردەکە پێویستە وردە وردە لەیەک نزیک بکرێنەوە زمانێکی هاوبەشی نووسین بە ناوی سامنۆرشک Samnorsk دروست بکرێت، واتە نەوریجی هاوبەش.(١٢) ئەم پرۆژەی زمانی هاوبەشی نەرویجی بۆ ماوەی سەدەیەک لەلایەن شارەزایانی زمان و چینی ڕۆشنبیران و حکوومەتی نەرویجی زۆر بە گەرمی مشتومڕی لەسەر دەکرا، بۆ ئەوەی هەرچۆنێک بێ ڕێگە چارەیەک بۆ ئەم جووت ستانداردییە بدۆزنەوە و نەتەوەی نەرویجی لەم کێشەیە ڕزگار بکەن، نەرویجییش وەک هەموو نەتەوەکانی دیکەی ئەورووپا ببێ بە خاوەن یەک زمانی ستانداردی نووسین. لە پێشدا ئەم پلانە لە نێو خەڵکی نەرویج لایەنگیری زۆر بوو، بەڵام دواتر ناڕەزایی زۆر دەبێت، تا لە ساڵی ٢٠٠٢ پەرلەمانی نەرویجی بە ڕەسمی ڕای دەگەیەنێت کە پرۆژەی سامنۆرشک سەرکەوتوو نەبوو، بە شێوەیەکی سیاسی واز لەو پرۆژەیە دەهێنرێت و چیدی نابێتە جێگەی باس، بەڵام لە ساڵی ٢٠٠٥ پێشنیاری ڕیفۆرم کردنی بۆکمۆل دەکرێت، ئەو زمانە کە ڕۆژ لە دوای ڕۆژ لە نەرویج بایەخی لە زیاد بووندایە.(١٣)

لەبەر ڕۆشنایی ئەم باسەی سەرەوە سەبارەت بە سەرهەڵدانی هەر دوو ستانداردی نەرویجی بۆمان ڕوون دەبێتەوە ئەوەی لەوێ بە جووت ستاندارد ناسراوە، ئەمە

له بنچینەدا دوو زمان بووە نەک دوو لەهجەی یەک زمان. زمانی بۆکمۆل وەک پاشماوەی زمانی دانیمارکی، لە سەردەمێکی مێژوویی سەری هەڵداوە و وەک زمانی نەتەوەی فەرمانڕەوا لە وڵاتەکەدا ماوەتەوە، بووە بە زمانی ئەمری واقیع بۆ خوێندن و نووسین. خەڵکی نەرویج نەیانتوانیوە پشتگوێی بخەن و دەستبەرداری بن، لە پاڵ ئەمەشدا نەرویجییەکان بە تایبەت باڵە ناسیونالیستەکەی حەزی کردووە زمانێکی نەتەوەییان هەبێ وەک زمانە نەتەوەییەکانی ئەوروپا. سەرهەڵدانی ناسیونالیزم و دروست بوونی وڵاتێکی سەربەخۆی نەتەوەیی وەک نەرویج پێویستی بەوە بوو زمانێکی نەتەوەیی وەک نینۆرشک بهێنێتە کایەوە، ئیدی ئەمە بووە هۆی ئەوەی کە هەردوو زمان ببن بە ستاندارد، ئەمڕۆ نەرویج بە ڕەسمی دوو زمانی ستانداردی هەیە، ئەم حاڵەتەش زۆر دەگمەنە و پابەندە بە بارودۆخی مێژوویی و کۆمەڵایەتی - زمانیی نەرویجی خۆی.

ئەمیری حەسەنپوور، بەبێ ئەوەی لە بارودۆخی سەرهەڵدان و پەرەسەندنی ئەو دوو ستانداردە بکۆڵێتەوە، بەبێ ئەوەی لایەنە سلبییەکانی ڕەچاو بکات و لە گیروگرفتەکانی ورد بێتەوە، کە ئەو جووت ستانداردە لە نەرویج چ کێشەیەکی زمانیی بۆ میللەتەکە و وڵاتەکە خولقاندووە، بە هەڵەداوان ئەو جووت ستانداردییەی زمانی نەرویجی وەک نموونەیەکی سەرکەتوو بەسەر کوردستانی باشوور ساغ دەکاتەوە. دەیەوێ زمانی کوردی لەوێ بەرەو جووت ستانداردی ببات، ئەمە لە کاتێکدا حاڵەتی جووت ستانداردی زمانیی نەرویج لەگەڵ حاڵەتی دوو لەهجەی زمانی کوردی وەک کرمانجی ناوەڕاست و کرمانجی باکوور تەواو لەگەڵ یەکدی جیاوازە، ئەوەی نەرویج لە بنەڕەتدا لە نێوان دوو زمانە، ئەمەی خۆمان دوو لەهجەی یەک زمانە. خەڵکی نەرویج بۆیە زمانی ستانداردی دووەمیان پەسند کرد، چونکە ئەوان زمانێکی ستانداردی نەتەوەیی تایبەت بە خۆیان نەبوو، هەر بۆیە ئەو دوو زمانە ستانداردە لە وڵاتەکە بە ناچاری بوون بە دیفاکتۆ، ئەمە لە کاتێکدا کێشەیەکی زمانیی لەم جۆرە لای ئێمە نییە، هەرچەندە هەلومەرجی سیاسی و کۆمەڵایەتی زمانی نەرویجی کردووە بە دوو ستاندارد، بەڵام خەڵکی نەرویج هەمیشە خوازیاری یەک زمانی ستانداردبوون بۆ ئەوەی نەتەوەکەیان لە کێشە و ڕکابەری دوو زمانیی ڕزگار بکەن، هەر بۆیە زمانی هاوبەشی نەرویجییان پێشنیار کردووە، کەواتە ئەزموونی نەرویج بۆ جووت ستانداردی حاڵەتێکی نائاسایی و دەگمەنە، ڕیشەی لە مێژوو و ژیانی سیاسی و کۆمەڵایەتی وڵاتەکە و هەلومەرجی تایبەتی زمانەکەدایە، نموونەیەک نییە بۆ هەموو شوێنێک بگونجێ. لە تەجرەبەی نەرویج دەردەکەوێت کە جووت ستانداردی بۆ نەتەوەیەک حاڵەتێکی زمانیی دروست نییە.

زمانی ئەرمەنی وەک جووت ستاندارد

زمانی ئەرمەنی لقێکی سەربەخۆی خێزانی زمانە هیندۆ- ئەوروپییەکانە، لەگەڵ زمانی گریکی و زمانە ئێرانییەکان نزیکی هەیە. قەشە میسرۆپ ماشتۆت لەسەدەی پێنجەمی زایینی ئەلفوبێیەکی تایبەت بۆ زمانی ئەرمەنی دادەهێنێت، ئیدی دوای ئەوە زمانی ئەرمەنی بۆ یەکەم جار بۆ نووسین بە کاردێت. زمانی کلاسیکی ئەرمەنی، گرابار Grabar، بۆ ماوەی زیاتر لە هەزار ساڵ زمانی نووسین و ستانداردی کلاسیکی ئەرمەنی بووە و ئەدەبیاتێکی دەوڵەمەندی پێ نووسراوەتەوە، کتێبێکی زۆریش لە زمانەکانی گریکی و سریانی بۆ زمانی کلاسیکی ئەرمەنی وەرگێڕراون. ئەو زمانە کلاسیکە تا سەدەی نۆزدەم وەک زمانی نووسین مایەوە، ئەم زمانە بە هۆی کۆنبوونی، لە زمانی زارەکی vernacular خەڵکەکە دوور کەوتبووەوە، خەڵک بە ئاسانی لەو زمانە کۆنە تێنەدەگەیشتن، وەک زمانی کلاسیکی لاتینی لە سەدەکانی ناوەڕاست لە ئەوروپا. (١٤)

دوای سەرهەڵدانی بیری ناسیونالیزم و ڕزگاری نیشتیمانی لای ئەرمەنییەکان، نەتەوەی ئەرمەن بۆ نووسین پێویستی بە زمانێکی ستانداردی نیشتیمانی هەبوو، زمانێک کۆمەڵانی خەڵکی ئەرمەنی بە ئاسانی لێی تێبگەن. بۆ ئەم مەبەستەش لە دوو شوێنی جیا هەوڵی بە ستانداردکردنی دوو لەهجەی ئەرمەنی درا، کە هەردوو لەهجەی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای زمانی ئەرمەنی بوون، ئەوەی یەکەمیان پێی دەگوترێت زمانی ئەرمەنی ڕۆژهەڵات: ئەو زمانە لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەم دەستی بە ستانداردبوون کرد. لە ساڵی ١٨١٤ قوتابخانەی نێرسیسیان لە تفلیس دامەزرا و لە ساڵی ١٨١٥ ئینستیتوتی لازاریان لە مۆسکۆ دامەزرا، ئەو دوو سەنتەرە دەبن بە دوو مەڵبەندی کولتوور و زمان لە لایەن ڕۆشنبیران و نووسەرانی ئاوارەی ئەرمەنی بۆ بە

ستانداردکردنی زمانی ئەرمەنیی ڕۆژهەڵات. لەهجەی سەرەکی دۆڵی ئارارت وەک بنچینەیەک بۆ بە ستانداردکردن هەڵدەبژێردرێت و بۆ نووسین بەکاردێت.(١٥) ئەو لەهجە ئەرمەنییە بایەخێکی زۆر پەیدا دەکات و دەبێ بە زمانی ستانداردی ڕەسمی کۆماری ئەرمەنستان کە دانیشتوانەکەی ٣,٥ ملیۆنە (سەرژمێری ٢٠٠٨) ئەم لەهجە ڕۆژهەڵاتییە، زمانی ئەرمەنەکانی ناوچەی ناگۆرنۆ قەرەباغ و ئەرمەنەکانی ناوچەی سنووری نێوان ئەرمەنستان و گورجستان و ئەرمەنەکانی ئێرانە.(١٦) لەسەردەمی حکومڕانی یەکێتیی سۆڤیەتدا، ئەو زمانە بە شێوەیەکی بەرچاو بە ستانداردبوونی خۆی پەرەپێ دا و لە ژیانی سیاسی و ئیداری و زانستی و ئابووری وڵات بەکاردەهات. ئەو زمانە ستانداردە ئەمڕۆ تاکە زمانی ستانداردە بۆ خوێندن و نووسین و سیستمی کارگێڕی ئەرمەنستان.

زمانی ستانداردی دووەم پێی دەگوترێت زمانی ئەرمەنی ڕۆژئاوا کە لەلایەن ئەرمەنەکانی ئیستەنبوڵ، هاوزەمان لەگەڵ زمانی ئەرمەنی ڕۆژهەڵات دەستی بە ستانداردبوون کرد لەسەر بنەڕەتی لەهجەی ئەرمەنەکانی ئەنادۆڵ کە لە سەردەمی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و پێش کوشتاری ئەرمەنەکان و ئاوارە بوونیان بە جیهاندا، لەو ناوچەیەدا قسەی پێ دەکرا. ئەمڕۆ ئەو زمانە ستانداردە زمانی ئەرمەنەکانی دەرەوەی ئەرمەنستانە کە پەرتەوازەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ئەورووپا و ئەمەریکا و ئوسترالیا بوون.(١٧) ئەم زمانە لای ئەرمەنەکانی تاراوگە بە شێوەیەکی سنووردار لە بواری خوێندن لە قوتابخانەکان و کاروباری ئایینی بەکاردێت، زمانی ڕەسمی وڵات و سیستمی ئیداری نییە.

شیاوی گوتنە زمانی ئەرمەنی ڕۆژئاوا، هەرهەمان ئەلفوبێی ئەرمەنیی ڕۆژهەڵات بەکاردێنن کە ئەلفوبێیەکی تایبەت بە زمانی خۆیانە، واتە زمانی ئەرمەنی سەرەڕای جووت ستانداردی زمانەکەیان، بەڵام لە ڕووی ڕێنووسەوە، ڕێنووسێکی هاوبەشیان هەیە.

دابەشبوونی زمانی ئەرمەنی بۆ دوو ستاندارد، هەر تەنیا بە هۆی پەرەسەندنی مێژوویی زمانەوە نییە وەک گۆڕانی فۆنەتیکی و مۆرفۆلۆژی و سیمانتیکی، بەڵکو بە فاکتەری دیکەی مێژوویی و سیاسییەوە بەستراوەتەوە لە مێژووی گەلی ئەرمەن کە لە ئەنجامی دابەشبوونی وڵاتەکەیان و کۆمەڵکوژی و پەرتەوازە بوونیان بە جیهاندا، جیاوازی ئەو دوو زمانە ئەرمەنییەی قووڵتر کردووەتەوە.

بە ستانداردکردنی لەهجەی ئەرمەنی ڕۆژهەڵات ئامانجێکی سەرەکی ناسیونالیستی ئەرمەنی بوو کە بەدوای سەربەخۆیی سیاسی و پاریزگاری زمان و گەل و وڵاتەکەیدا وێڵ بوو.(١٨)

ئەرمەنستان دوای سەربەخۆ بوونی لە یەکێتیی سۆڤیەت لە ساڵی ١٩٩١ بۆ یەکەم جار بایەخ بە لەهجە ستانداردەکەی ڕۆژئاوا دەدات، چەند کتێبێکی دەرس خوێندن و فەرهەنگی زمانی ئەرمەنیی ڕۆژئاوا لە ئەرمەنستان چاپ دەکرێن، هەرچەندە بەشێکی زۆری دانیشتوانی کۆماری ئەرمینیا سەر بە زمانە ئەرمەنییەکەی ڕۆژئاوان، بەڵام (ئۆفیسی زمانی ڕەسمی دەوڵەت) لە ئەرمەنستان تا ئێستا بە ڕەسمی ئیعتیرافی بەو لەهجە ستانداردەی ڕۆژئاوا نەکردووە. لەم دە ساڵەی ڕابردوودا هەوڵ و تەقەللایەکی زۆر دراوە بۆ ئەوەی ئەو دوو ستانداردە وردە وردە بکەن بەیەک زمانی ستاندارد بۆ گشت ئەرمەنەکانی سەرانسەری دنیا. بۆ ئەم مەبەستەش ریفۆرمی ڕێنووسی هەر دوو ستانداردەکە کراوە. ئەو پرسە تا ئێستا لە ژێر باس و لێکۆڵینەوەدایە.(١٩)

لەم ڕوونکردنەوەیە لەبارەی هەر دوو ستانداردی زمانی ئەرمەنیدا بۆمان دەردەکەوێت کە ئەرمەنستان لە وڵاتەکەی خۆیان تەنیا یەک زمانی ستانداردیان هەیە، ئەوەی دی لە وڵات بەکار نایەت، واتە لە سیستمی خوێندن و ئیداری وڵات ئەرمەنستان کێشەی جووت ستانداردی نییە، بۆیە وەک زمانی ڕەسمی وڵات تەنیا ئەو ستانداردە بەکار دەهێنرێت، ئەوەی دی هەرچەندە لای ئەرمەنەکانی هەندەران بە ستاندارد ناسراوە، بەڵام کێشەی بۆ وڵاتەکەی دروست نەکردووە تەنیا زمانێکە بۆ ئەو ئەرمەنانەی کە لە دەرەوە دەژین.

ئەوەی ئەمیری حەسەنپوور لەبارەی ئەرمەنەوە دەیڵێ و دەیکاتە بەهانەیەک بۆ جووت ستانداردی زمانی کوردی لە کوردستانی باشوور، دەبینین ئەوەش لە ئەفسانەوە نزیکترە تا ڕاستی، بەهانەیەکی پتەو نییە تا بڵێین نموونەی جووت ستاندارد لە زمانی نەتەوە - دەوڵەت هەیە و دەکرێ زمانی کوردیش سوود لە تەجرەبەکەی ئەوان وەربگرێ.

پەرتەوازە بوونی ئەرمەنەکانی سەر بە لەهجەی ڕۆژئاوا، جیاوازییەکانی ئەو دوو لەهجەیەی زێدەتر کردووە، چونکە هەردوو لەهجە لە دووری یەکتر و بە جیا

لەگـەڵ یەک پەرەی سـەندووە تا لەپاشـان بوون بە دوو سـتـانـدارد، بەڵام هەرچی کـرمـانجی ناوەڕاست و بن لەهجەی بادینی کرمانجی باکووره بارودۆخەکەی لەگەڵ ئەو دوو لەهجـەی زمـانـی ئەرمـەنـی تەواو لەگـەڵ یەک جیاوازن، ئەم دوو لەهجە کوردییە لە پاڵ یەکن و لەگەڵ یەک تێکەڵن لە ڕووی ئیـداریشـەوە لە چوارچێـوەی سنووری جوگرافی هەرێمی کوردستاندان.

یەک سـتـانـداردی زمـانـی ئەرمـەنـی لە وڵاتەکـەیان، دووبارە پشـتگیـری لەو ڕایە دەکات کە زمـانێک ئەگەر هەرچەندە دوو لەهجەی جیـاواز و جووت سـتـانداردیش بێت، بەڵام وەک زمـــانی ڕەســـمی وڵات بۆ پەروەردە و کـارگێڕی دەبێ تەنیـا یەک زمـانی سـتـانداردی هەبێ. گــەلی ئەرمـــەن هەرچەندە زمـــانەکـــەیان بووە بە دوو سـتـاندارد، بەڵام بۆ یەکگرتنەوەی زمـانەکـەیان کـۆڵـیـان نەداوە، ئەمـڕۆ گـشت ئەرمـەنەکـان بەرەو یەک زمـانی ستانداردی یەکگرتوو هەنگاو دەنێن.

زمانی ئەلبانی، جووت ستاندارد، یان تاک ستاندارد؟

زمـانی ئەلبـانی وەک زمـانی ئەرمـەنی و یۆنانی بە لقێکی سەربەخۆی خێزانی زمانە هیندۆ - ئەوروپییەکان دادەنرێت. شوێنە جوگرافییەکەی لە باشووری ڕۆژئاوای بالکان هەڵکەوتووە. زیاتر لە شەش ملیۆن کەس قسەی پێـدەکـەن، لەوانە زیـاترلە ٣ ملیـۆن کـەس (سـەرژمـێـری ٢٠٠١) لە کۆماری ئەلبانیا نیشتەجێن، ئەوانی دی لە وڵاتە هاوسێکان نیشتەجێن کە پێشتر بەشێک بوون لە یۆگوسلاڤیا (وەک کۆسۆڤۆ، مەکەدۆنیا، مۆنتی نیگرۆ، سێربیا) نزیکەی ٢ ملیۆن دانیشتوانی کۆسۆڤۆ گشتیان بە ئەلبـانی قـســە دەکـەن. لە یۆنان و ئیـتـاڵیـاش کـەمـینەیەکی ئەلبـانی هەیە.(٢٠) ئەلبـانییـەکـان بە وڵاتەکـەی خـۆیان دەڵێـن شکیـپـێـریا Shqipëria بە زمانەکشیان دەڵێن شکیپ Shqip.

زمانی ئەلبانی بۆ دوو لەهجەی سەرەکی گێگ Gheg و تۆسک Tosk دابەش دەبێت. ڕووباری شکومـبـینی Shkumbini لە ناوەڕاستی ئەلبانیا ئەو دوو لەهجەیە لەیەک دادەبڕێت. گــێگ لە بـاکــووری وڵات قــســەی پێدەکەن، لەگەڵ کۆسۆڤۆ و مۆنتی نیگرۆ و سێربیا و بەشی ڕۆژئاوای کۆماری مەکەدۆنیا. تۆسک لە باشووری وڵات قسەی پێدەکرێ، لەگەڵ ئەلبانییەکانی ئیتاڵیا و یۆنان و بولگاریا و ئۆکرانیا.(٢١) هەر یەک لەم دوو لەهجەیە کۆمەڵێک بن لەهجەی هەیە. لە خوار ڕووباری شکومـبـینی ناوچەیەکی ترانزێتی هەیە، لەوێ هەردوو لەهجـە بە یەک دەگـەن و لەیەک نزیک دەبنەوە، وەک ناوچەیەکی پەڕینەوەیە بۆ لەهجـەکـەی دی. هەردوو لەهجەکە لە ڕووی فۆنۆلۆژی و مۆرفۆلۆژی و سێنتاکس و لێکسـیکەوە لەیەک جیـاوازن، بەڵام لەهەمـان کـاتدا ئاخێـوەری هەردوو لەهجـە لەیەک حـاڵیـبـوونیـان هەیە.(٢٢) ئەگەر ژمارەی ئەلبانییەکانی یۆگوسلاڤیای پێشـوو کـە بە لەهجەی گـێگ دەدوێن لەگەڵ باکـووری ئەلبـانیـاش حیـسـاب بکرێ، کـە ئەوانیش بە گـێگ دەدوێن، بە بەراورد لەگەڵ ژمارەی تۆسک ئاخێوەکان، ئەوە لە تێکڕای پێکهاتی ئەتنیکی ئەلبانەکان لە سێ بەش دوو بەشی سەر بە لەهجەی گێگن، واتە زۆرینە گێگ ئاخێون.(٢٣)

زمانی ئەلبانی بە هەر دوو لەهجەکەیەوە هەر لەسەدەی پازدەمـەوە پێی نووسـراوە. یەکـەم نووسـراو بە زمـانی ئەلبانی لە ساڵی ١٤٦٢ بە ناوی شێوازی تەعمیدکردن baptismal formula بە لەهجـەی گــێگ و بە ئەلفـوبێی لاتینی بووە، بۆیەش بە ئەلبـانی بووە تا ئەو قەشانەی کە ڕێوڕەسمی تەعمید لە کەنیسەکان ئەنجام دەدەن، بتوانن بە زمانی ئەلبانی ئەنجامی بدەن بۆ ئەوەی بە زمانی خۆیان لێی تێ بگەن، کە پێشتر هەر بە زمانی لاتینی بووە. دواتر لە کۆتایی ساڵەکانی سەدەی پازدەم نووسین بە لەهجـەی تۆسک دەست پێـدەکـات، یەکـەم نووسـراو بەم لەهجـەیە کـتـێـبێکە بە ناوی (بەشێـکی ئینجیل) بە ئەلفوبێ یۆنانی.(٢٤) لە سەدەی شازدەم و حەڤدەم نووسراوی ئەلبانی زیاتر بە لەهجەی گێگ بووە، لەگەڵ لەهجەی تۆسکی ئەلبانیی ئیتاڵیا کە بە ئەربێریش Arbëresh ناسراوە. یەکەم چاپکراو لە سەدەی شازدەم بە لەهجەی گێگ بووە، کە کتێبێکە بە ناوی مێشاری (Meshari)، واتە کـتـێبی دوعـا، لە دانانی قـەشـە بوزوکـو Buzuku، چەند بەشێک لە ئینجیل و چەند دوعـایەک لە خۆ دەگـرێت. کـارێکی دیکەی زۆر گـرنگی ئەو سـەردەمـە فـەرهەنگێکە بە دوو زمـانی لاتینی و ئەلبانی بە لەهجەی گێگ لە سـاڵی ١٦٣٥، دانانی ئەم فـەرهەنگەش بە مـەبەسـتی ئاسـانکاری بووە بۆ ئەو قەشانەی کە زمانی لاتینییان باش نەبووە. دواتر هەر لەو سـەروبەنـدەدا چاپکراو بە لەهجـەی تۆسکیش دەردەکـەوێت، لە سـاڵی ١٥٩٢ کـتـێـبێک لەبارەی باوەڕەکانی کاتۆلیکەوە بە لەهجەی تۆسکی ئیتاڵی چاپ و بڵاو دەکرێتەوە، ئەمەش بۆ ئەو منداڵە ئەلبانیانە بووە

له ئیتالّیا، زمانی لاتینییان نەزانیوە. لە سەدەی هەژدەم واتە دوو سەد ساڵ دوای لەهجەی گێگ، لە باشووری ئەلبانیا بە لەهجەی تۆسک یەکەم چاپەمەنی لە چاپ دەدرێت کە ئەویش هەر نووسراوی ئایینی بووە. (٢٥) لە ساڵی ١٨٩٧ ڕۆژنامەی (ئەلبانیا) کە لەلایەن ڕۆشنبیری ئەلبانی فایق کۆنیتزا لە برۆکسل دەردەچوو، لە یەکەم ژمارەدا، نووسین بە هەردوو لەهجە بڵاو دەکاتەوە. بەم شێوەیە هەردوو لەهجە بە جیا و لەگەڵ یەک پەرە دەستێنن، بە ئەلفوبێی جیاوازیش دەنووسرێن وەک ئەلفوبێی لاتینی، عەرەبی، یۆنانی، تا لە ساڵی ١٩٠٨ دوای سەربەخۆیی ئەلبانیا لە کۆنگرەی مۆناستیر بڕیار دەدرێت ئەلفوبێی لاتینی بۆ هەردوو لەهجەی زمانی ئەلبانی بەکاربێت. (٢٦) نووسین بە ئەلفوبێیەکی یەکگرتوو بۆ هەردوو لەهجە هەنگاوێکی یەکجار گرنگ و زەمینە خۆشکەر دەبێت بۆ ئەوەی باس لە زمانێکی ستانداردی یەکگرتوو بۆ هەموو ئەلبانییەکان بکرێت.

هەرچەندە جیاوازی کولتووری لە نێوان هەردوو لەهجەی گێگ و تۆسک هەیە، ناوچەی گێگ نشینەکان لە باکوور پێکهاتی کۆمەڵایەتییان زیاتر خێڵەکییە، بەڵام ناوچەی تۆسک نشینەکان لە باشوور پێکهاتەکەیان خێڵەکی نییە، لەڕووی دابونەریت و جلوبەرگ و مۆسیقاوەش لەگەڵ یەک جیاوازییان هەیە، (٢٧) ئەمە سەرباری ئەوەی، هەردوولا بە جودا نووسراوی ئەدەبی تایبەت بە لەهجەی خۆیان هەبووە، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا لە هەموو مێژووی ئەلبانیا هیچ بەڵگەیەک بەرچاو ناکەوێت کە هیچ یەک لەم دوو لەهجەیە خۆیان بە دوو نەتەوەی جودا بناسێنن، یانیش بانگەشەی زمانی سەربەخۆ بکەن، سەرەڕای ئەوەی کە بە ئەلفوبێی جیاوازیش نووسراونەتەوە. (٢٨) ئەمە نیشانەی یەکێتیی کولتووری و هاونەتەوەیی ئەلبانەکان دەردەخات کە خاڵیکی گرنگ بووە بۆ ئەوەی دواتر، دوای سەرهەڵدانی ناسیونالیزم لە یەک نەتەوە و یەک زمان کۆببنەوە.

بزاڤی ناسیونالیستی ئەلبانی لە کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەمدا سەرهەڵدەدا، ئامانجی یەکێتیی نەتەوەی ئەلبانی بوو. لە ساڵی ١٨٧٨ کۆمەڵەی پریزرێن Priz-ren دادەمەزرێن، ئەم کۆمەڵەیە بایەخ بە زمانی ئەلبانی دەدا و بانگەشەی خوێندن بە زمانی ئەلبانی دەکا، هەروەها دژ بە کۆنگرەی بەرلین دەوەستێ کە دەیەوێ خاکی ئەلبانیا دابەش بکا. ئەم ڕەوتە نەتەوەییە زمانی وەک هێزێکی یەکخستنی نەتەوەیی سەیر کردووە، هەر بۆیە زۆر بایەخی بە زمانی ئەلبانی داوە. (٢٩)

دوای شەڕی یەکەمی جیهانی و سەربەخۆبوونی ئەلبانیا لە ساڵی ١٩١٢، پرسی زمان زۆر بە جددی مشتومڕی لەسەر دەکرێ و هەوڵی یەکخستنی دەدرێ بۆ ئەم دەوڵەتە تازە دامەزراوە، لەم ماوەیەدا، بۆ زمانێکی ستانداردی نیشتیمانیی ئەلبانی، لە نێو چینی ڕۆشنبیر و زمانەوانی ئەلبانی چەند ڕێگەیەک دەخرێنە ڕوو:

١- گێگ و تۆسک پێکەوە وشە بدەن بەیەک تا لە یەک نزیک دەبنەوە و یەک دەگرن.

٢- شێوەزاری ئەلباسان، یان هەر شێوەزارێکی دیکەی ناوەڕاستی هەردوو لەهجە بکرێ بە زمانی ئەدەبی نووسین کە ئەمەش شێوەزارەکانی باشووری لەهجەی گێگ دەگرێتەوە.

٣- تۆسک پێویستە بکرێ بە زمانی نووسینی نیشتیمانی. (٣٠)

بۆ ڕێگەی یەکەم لە ساڵەکانی سەدەی نۆزدەم لەلایەن چەند ڕۆشنبیرێکی ئەلبانی وەک سامی فراشەری Frashëri Sami و فایەق کۆنیتزا Faik Ko-nitza هەوڵی بۆ دراوە کە هەردوو لەهجە بە وشەی یەکدی تێکەڵ بکرێن و موتوربە بکرێن تا لە کۆتاییدا جیاوازییەکانیان کەم بکرێنەوە و یەک بگرن. لە ماوەیەکی درێژدا بە دەرکەوت ئەم هەوڵانە هیچیان سەرکەوتوو نەبوون. بۆ ڕیگەی دووەم، کۆنگرەیەکی زمانی نووسین لە ساڵانی ١٩١٦ - ١٩١٧ لە شکۆدەر Shkodër دەگیرێت چەند بڕیارێکی گرنگ لەبارەی ڕێنووسەوە دەردەکات لە هەمووی گرنگتر دوو شێوە ڕێنووس بۆ هەردوو لەهجەکە قەدەغە دەکات و داوا دەکات هەردوو لەهجە بە یەک ڕێنووسی یەکگرتوو بنووسرێنەوە بۆ ئەوەی هەنگاوێک بێت بۆ نزیک بوونەوەیان لەیەک، هەروەها پێشنیاری ئەوەش دەکرێت شێوەزاری ئەلباسان Elbasan کە لە ناوەڕاستی وڵات هەڵکەوتووە، لە هەردوو لەهجە نزیکە وەک پردێکە هەردووکیان بەیەک دەبەستێتەوە، داوا دەکات بن لەهجەی ئەم ناوچەیە بە چەند دەستکارییەکەوە بکرێ بە بنچینە بۆ زمانێکی یەکگرتووی ئەلبانی بۆ پاشەڕۆژ. (٣١) بۆ ئەم مەبەستە لە ساڵی ١٩٢٣ بەو لاوە بۆ ماوەی چەند ساڵێک ئەم شێوەزارە بەشێوەیەکی کاتی دەبێ بە زمانی ڕەسمی، بەڵام دواتر چیدی بەردەوام نابێت، چونکە ئەم شێوەزارە هیچ پێشینەیەکی نووسینی

نەبووە، بۆیە کردنی بە زمانی نووسین شتێکی ناواقیعی بوو، ئەمە لەکاتێکدا هەردوو لەهجە سەرەکییەکە پێشتر وەک دوو زمانی ئەدەبی پێشکەوتوو بوون.

لەم ماوەیەدا ئەو مشتومڕ و گفتگۆیانەی لەبارەی زمانی یەکگرتووی نیشتیمانی دەکرا، تەنیا دوو ڕێگە کاری پێ دەکرا: نزیک کردنەوە و تێکەڵکردنی گێگ و تۆسک لەلایەک، یان لەهجەی تۆسک بە تەنیا بکرێ بە زمانی ستانداردی نیشتیمانی.

دوای ساڵی ١٩٤٤ کاتێک حکوومەتی کۆمۆنیستی لە ئەلبانیا دێتە سەرکار، گۆڕانێکی گەورە لە هەموو لایەنەکانی ژیانی خەڵک و نەتەوە دەست پێ دەکات، بێ گومان پرسی زمانیش لەم گۆڕانە بە دوور نەبووە. بۆ ئەم مەبەستە، سیاسەتی زمانیی حکوومەتی نوێ، هەڵبژاردنی ڕێگەی سێیەم بوو، ئەویش لەهجەی تۆسک بکرێ بە بنچینە بۆ زمانی ستانداردی یەکگرتووی هەموو ئەلبانەکان. ڕۆشنبیران و نووسەران و سیاسەتمەداران لەو سەردەمەدا کە پشتگیری یەک زمانیان دەکرد لەسەر بنچینەی تۆسک، کۆمەڵێک پاساویان بۆ دەهێنایەوە: زۆربەیان پێیان وا بوو ئەم لەهجەیە لە ژیانی فەرهەنگیی نەتەوە لە گێگ زیاتر بەکار هاتووە، بەتایبەت لە سەدەی نۆزدەمەوە، کە سەردەمی بووژانەوەی نەتەوەییە، تۆسک بایەخێکی یەکجار زۆرتری هەبووە لە بواری نووسین و بڵاوکردنەوە و چاپەمەنی و کتێبی قوتابخانە و ڕۆژنامەگەری، تەنانەت لە سی ساڵی دوای سەربەخۆبوونی ئەلبانیا، زۆرترین کاری نووسین بە لەهجەی تۆسک بەرهەم هاتووە، زۆرینەی خەڵکی ئەلبانیا هەر بە لەهجەی تۆسک خوێندوویانە، هەر بۆیە تۆسک لە بزاڤی فەرهەنگیی نەتەوەی ئەلبانیدا ڕۆڵێکی بەرچاو و کاریگەری هەبووە، ئەمە بێجگە لەوەی لەکاتی شەڕی یەکەمی جیهانیدا، ئەدەبیاتی ئەو شەڕە بە زۆری بە تۆسک بڵاو بووەتەوە، دوای شەڕەکەش تۆسک بەردەوام دەبێ بۆ خوێندن و زانست و ئەدەب و ڕۆژنامە و فێرکردنی ئایدیۆلۆژی. هۆیەکی دیکە کە زەمینەی بۆ تۆسک خۆش کرد ببێ بە زمانی ستانداردی ئەلبانی، سیاسی بوو. بزاڤی کۆمۆنیستی لە باشووری ئەلبانیا سەری هەڵدا، زۆربەی سەرکردەکانی کۆمۆنیست کە هاتنە سەر کار لە خەڵکی باشوور بوون و سەر بە لەهجەی تۆسک بوون، ئاخێوەرانی گێگ لەم ڕووەوە ڕۆڵێکی وایان نەبوو کە شایانی باس بێت، ناوچەکەشیان زیاتر دینداری کاتۆلیکی بوون و پێکهاتەکەشیان زیاتر عەشایەری بوو، بە پێچەوانەی ئەمەوە زۆرینەی توێژی ڕۆشنبیران و نووسەران سەر بە لەهجەی تۆسک بوون. (٣٢)

لەم ماوەیەی کە لەهجەی تۆسک دەکرێ بە بنچینە، وشە و دەستەواژەی زۆری لەهجەی گێگ دەگرێتە خۆی بە فۆنەتیکی تۆسکی، ئیدی دەبێتە زمانێک تەنیا بە ڕێزمان و فۆنەتیک لەهجەی تۆسکە بە فەرهەنگۆکی وشە vocabulary بە وشەکانی لەهجەی گێگ یەکجار دەوڵەمەند دەکرێت. (٣٣)

لە ساڵی ١٩٥٢ یەکێتیی نووسەرانی ئەلبانیا بڕیار دەدات لەمەودوا بۆ چاپەمەنی تەنیا لەهجەی تۆسک بە کاربێت بۆ ئەوەی چیدی درێژە بە دوو ستانداردی نەدرێ. ئەم بڕیارە بۆ ناوخۆی ئەلبانیا تەئسیری دەبێ، بەڵام لای هەموو ئەلبانەکانی دەرەوەی ئەلبانیا وەک یەک بە هەند وەرناگیرێ. (٣٤)

دواتر لە ساڵی ١٩٥٦ مانیفێستۆی ڕێنووسی ئەلبانی دەردەچێت کە تێیدا بە وردی گرفتەکانی بە ستانداردکردنی زمانی ئەلبانی باس کرا بوو. (٣٥) دوای ئەوە نووسەرانی گێگ واز لە نووسین بە لەهجەکەی خۆیان دێنن و بە زمانە ستانداردەکە دەنووسن. ئەمانە هەموو چەند هانگاوێک بوون بەرە بەرە لەهجەی تۆسکی ستاندارد جێگەی گێگ دەگرێتەوە(٣٦)، بەڵام لەپاڵ ئەوەشدا، لەهجەی گێگ لە بواری ئەدەبی و شانۆ و فیلم و گۆرانی بەکارهاتووە. (٣٧)

دوای ئەوە، گرنگترین هەنگاوێک کە بۆ بە ستانداردکردنی زمانی ئەلبانی هەڵنرابێت لە ساڵی ١٩٦٧ بوو، کاتێک کتێبێک لەبارەی (بنەماکانی ڕێنووسی ئەلبانی) دەردەچێت، ئەم پرۆژەیە بناغەیەکی یەکجاری دادەنێت کە زمانی ستانداردی نیشتیمانی یەکگرتووی پێ بنووسرێت، ساڵێک دواتر لە پریشتینای پایتەختی کۆسۆڤۆ (کە ئەوسا سەر بە یۆگوسلاڤیا بوو) کۆنگرەیەکی زمانەوانی دەگیرێت، ئەو زمانە ستانداردەی بە لەهجەی تۆسک کە لە ئەلبانیا بە کاردەهات، وەک زمانی ڕەسمی قبووڵ دەکەن، دەستبەرداری لەهجە ستانداردەکەی خۆیان دەبن کە لەمەوپێش ستانداردی گێگیان بۆ نووسین بە کار دەهێنا. (٣٨) قبووڵ کردنی ئەو ستانداردە لەلایەن ئەلبانییە کۆسۆڤییەکان سەرکەوتنێک بوو بۆ ئەو سیاسەتە زمانییە کە لە ئەلبانیاوە دەستی پێ کرد. لە ساڵی ١٩٧٢ جارێکی دی کۆنگرەی ڕێنووس دەگیرێ و نوێنەرانی کۆسۆڤۆ و

مـەکـەدۆنیـا بەشـدار دەبن، بە دروشـمی " یەک نەتەوە، یەک زمانی نووسین" زمانی یەکگرتووی ئەلبانی قـبووڵ دەکەن و بە ڕەسمی ڕای دەگەیەنن. (٣٩)

دوای ئەوە، زمـــانی یەکگرتووی ئەلبـــانی بوو بە زمانێکی ئیجباری بۆ خوێندن لە قوتابخانەکان و چیدی کـتـێـبی خـوێندن بە لەهجـەی گـێگ چاپ نەدەکـرا. ئەلبانییەکانی کۆسۆڤۆ بە هۆشیارییەوە ئەو زمانەیان لە بواری چالاکییە ڕەسمییەکان و میدیا و پەروەردە بەکار دەهێنا. هۆیەکی دیکەی گـرنگ کە هانی ئەلبـانەکـانی کـۆسـۆڤـۆی دا بۆ قـبـوولـکردنی ئەو زمـانە: ئەلبـانەکـانی کۆسۆڤۆ ئەوسا هەستیـان بە هەڕەشەی سربەکان کردبوو کە بە نیاز بوون زمانێکی جودای ئەلبانی دابهێنن، بۆ ئەوەی لە هاونەتەوەکـانی خـۆیان لە ئەلبـانیـا دابـبـڕێن، بۆ لەباربردنی ئەم هەوڵە و بە مەبەستی پاراستنی ناسنامەی یەکـێتـیی نەتەوەییان، ئەو زمـانە سـتـانداردەیان قـبـووڵ کرد. (٤٠)

زمـانی سـتـانداردی ئەلبـانیی ئەمـڕۆ، توانایی ئەوەی هەیە وەڵامی هەموو پێویستییەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی و ئابووری و سـیـاسی و کـولتـووری و هونەری بداتەوە. لەهجە ناوچەییەکـانیش وەک زمانی ئاخاوتنی ڕۆژانە و بۆ بواری ئەدەبی و هونەری بەکـار دێن، کـە ئەم زمـانەش بەم پێـوەندییـەی نێـوان زمـانی سـتـاندارد و لەهجـەی ئاخاوتن، هیچ جیاوازییەکی لەگەڵ زمانە ستانداردەکانی دیکەی ئەوروپا نییە(٤١).

بەم شێوەیە بە گوێرەی پلانی زمانیی حکوومەتی نوێ و دوای پرۆسەیەکی مێژوویی سەخت و درێژخایەن کـاتی ئەوە هات کە زمانی ستانداردی نیشتیمانی لە ئەلبانیا یەکلا بکرێتەوە، دوای ئەوەی لەهجەی تۆسک لە باشوور لە بواری نووسین و بڵاوکـردنەوە بە شـێـوەیەکی ڕەسـمی وەک زمانی دیفاکتـۆ بۆ ئەلبـانییـەکان باڵادەستی خۆی نواند.

ئەوەی زیاتر لەم پرۆسـەیە جـێگەی سـرنجـە، دوای سەربەخۆیی، هۆکارە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکان ڕۆڵێکی کـاریگەریان دەبێ لە یەکـلا کـردنەوەی یەکـزمـانی بۆ ئەلبـانەکـان، واقـیـعـیـەتی ڕەهەندە کـولتـووری و سیـاسییـەکان جێگەی ڕۆمـانسیـەتی گـرتەوە، هەروەها بۆیان ئاشکرا بوو کـە هەڵبـژاردنی لەهجـە بۆ زمـانی ستانداردی یەکگرتوو تەنیا لەسەر پێوەری زمانەوانی و ئیـسـتـێـتـیکی نیـیـە، بەڵکو پشت بە هۆکـار و پێـوەری سیاسی و کۆمەڵایەتی و کولتووریش دەبەستێ.

دوای گۆڕانکارییـەکانی ئەورووپای ڕۆژهەڵات لە ساڵی ١٩٨٩ و ڕووخانی ڕژێمە کۆمۆنیستەکانی ئەو وڵاتانە، ڕژێمی کـۆمـۆنیـسـتی تۆتالیـتـاری ئەلبـانیـاشی هێنایە هەژان، ئەوەبوو لە ساڵی ١٩٩١ شۆڕش و خۆپیشاندانە یەک لەدوای یەکەکان، کۆتایی بە دەسەڵاتی کۆمۆنیستی هێنا و بۆ یەکەم جار هەڵبـژاردنێکی دیموکراسی لە وڵات کـرا. زۆر کـەس لە سـەرەتادا باوەڕیان وا بوو ڕووخـانی ڕژێمی کـۆمـۆنیـستی کـاریگەری خـۆی لەسـەر ئەو زمـانە سـتـانداردەی ئەلبـانیـاش بەجێ دەهێـڵـێ کـە لەسـەردەمی ئەوان تاک ستـانداردی زمـانی ئەلبانی یەکلا کراوەتەوە، پێیان وا بوو کە ئەمەش هەر بەرهەمی ئەو ڕژێمەیە، هەر بۆیە دوای ئەو گۆڕانکارییە سیاسییە، زمانەکەش هێرشی کـرایە سـەر، هەندێک لە لایەنگرانی گـێگ بانگەشـەی ئەوەیان کـرد کـە دەبێ لەهجـەی گـێـگ ببـووژێنرێـتـەوە، بۆ ئەم مـەبـەسـتـەش چەند گۆڤـار و ڕۆژنامـەیەکیـان بە گـێگ دەرکرد. بۆ تاووتوکردنی ئەم مـەسـەلەیە، لە مانگی ساڵی ١٩٩٢ لە دوازدەمین سـاڵـیـادی کـۆنگرەی ڕێنووس لە تیـرانا کۆنفـرانسێک دەگـرن، لەم کـۆنفرانسـەدا زۆرینەی بەشـداربووان بە ئەلبـانیـیـەکـانی کـۆسـۆڤـۆ و تاراوگـە پشـتگیـری زمـانی سـتـانداردی یەکگرتوویی نەتەوەییـان کرد. لەسـاڵانی دواتریش، هەر لەسـەر ئەم پرسە گفـتـوگۆ کراوە، تا لە ساڵی ١٩٩٥ لە زانکۆی پریشتینا لە تیرانا بە هاوکـاری ئەکـادیمیـای ئەلبـانی بۆ زانسـتـەکـان بڕیاری یەکجـارییان دا کە ئەو زمانە ئەلبـانییە دەسـتکردی ئەو ڕژێمـەی پێـشـوو نیـیـە، بەڵکو بەرهەمی پێـشکەوتن و پەرەسـەندنێکی درێژخـایەنی کـولتـووریی ئەلبـانییـە، ئەو زمـانە سـتـانداردە بەهێـزترین خاڵـی یەکـێتـیی نەتەوەییە، چارەسـەری ڕاست و واقیـعی ئەوەیە کە لێ بگەڕێین زیاتر پەرەبسـێنێ و کـامـڵـتـر بێت. لەپاڵ ئەوەشـدا ڕێگە لە لەهجەکـان ناگـیـرێ لە بـواری هونەری و ڕۆژنامـەگـەری بەکار بێن. (٤٢)

لەم کـورتە باسـەی بە سـتـانداردبوونی زمـانی ئەلبـانی، بۆمـان ڕۆشن دەبێـتـەوە کـە ئەو زمـانە هەرچەندە بۆ مـاوەیەکی درێژ بە دوو لەهجـەی سـتـاندارد بۆ نووسین بەکـار هاتووە، بەڵام دواتر لە حـەفـتـاکـانی سـەدەی ڕابردوودا بڕیارێک دەدرێت لەهجـەیەک بکرێ بە زمـانی سـتـانداردی ئەلبـانی، کـە ئەمـڕۆ ئەم زمـانە سـتـانداردە لەلایەن هەموو ئەلبـانییـەکـان لە ئەلبـانیـا و کـۆسـۆڤـۆ و مۆنتی نیگرۆ و مـەکـەدۆنیا و تێـکڕای ئەلبانییەکانی دنیا قبووڵ کراوە، کەواتە ئەوەی ئەمیری حەسەنپوور لە بارەی

جووتستانداردی ئەلبانی دەدوێ و دەیکات بە نموونەیەک بۆ جووت ستانداردی زمانی کوردی، ئەمەش ئەفسانەیەکە و لە ڕاستییەوە دوورە، وا دیارە ئەو ئاگاداری ئەو گۆڕانکارییانەی دوایی زمانی ئەلبانی نییە کە لەپاشان دەبێ بە زمانێکی تاک ستاندارد.

تەجرەبەی ئەلبانیا پێمان دەڵێ جووت ستانداردی زمانیی بۆ نەتەوەیەک لە نێو دەوڵەتێکی نەتەوەیی، جێبەجێ کردنی زۆر سەختە، ئەمە هەرچەندە ئەگەر ئەو وڵاتە دوو لەهجەی سەرەکی بۆ نووسین هەبێ، لە کۆتاییدا دەبێ هەر یەکێکیان ببێ بە ستاندارد بۆ خوێندن و ئیدارە، هەڵبەت ئەوەی کە زیاتر بۆ نووسین بەکارهاتووە لە ڕووی بایەخی زمانەوە زیاتر پێشکەوتووە. ئەمڕۆ گشت ئەلبانەکان چ لە ناو وڵات چ لە دەرەوەی وڵات ئەم زمانە یەکگرتووەیان قبووڵ کردووە، گشت ئەلبانییە گێگ ئاخێوەکان کە بە ژمارە زۆرتریشن، لە پێناو زمانی ستانداردی یەکگرتووی نەتەوەکەیان دەستبەرداری لەهجەکەیان بوون و زمانی تاک ستانداردی یەکگرتووی ئەلبانییان بە لەهجەی تۆسک قبووڵ کردووە. ئەزموونی ئەلبانیا ئەمەش ڕوون دەکاتەوە کە ڕۆڵی دەسەڵات لە یەکلاکردنەوە و پلاندانان بۆ ئەو زمانە یەکگرتووە، چەندە گرنگ و یەکلاکەرەوەیە.

شۆڤێنیزمی سۆرانی!

ئەم سەردێڕەی سەرەوە گوتاری ئەمیری حەسەنپوورە بۆ زمانێکی ستانداردی یەکگرتووی کوردی لە کوردستانی باشوور. ئەو پێی وایە ئەگەر تەنیا لەهجەی کرمانجی ناوەڕاست کە ئەو بە سۆرانی ناوی دەبات، بکرێ بە بنچینە بۆ زمانێکی ستانداردی کوردی، ئەوە کورد هەمان سیاسەتی شۆڤێنیزمی زمانیی دەگرێتە بەر کە لە پێشدا ئەتاتورک لە تورکیا و ڕەزا شا لە ئێران لەسەر نەتەوە جیاوازەکانی ئەو ناوچەیەدا جێبەجێیان کردووە.

لە پێشدا دەبێ بڵێین، ناوهێنانی پرۆسەی بە ستانداردکردنی کرمانجی ناوەڕاست بە شۆڤێنیزم، ناوهێنانێکی ناقۆڵا و ناپەسندە، بە تایبەت بۆ کەسێک کە سەروکاری لەگەڵ لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی هەیە، دەیەوێ ئەو جۆرە باسانە بە شێنەیی و بەڵگەی زانستی زمان تاووتوێ بکرێن. ئەو ستانداردکردنە هەوڵ و تەقەللای نەتەوەیەکە لە پێناو یەکێتیی زمان و یەکپارچەیی نەتەوەیی نەک چەوساندنەوە و بێ ڕێزکردنی لەهجەیەکی دیکەی کوردی. دەکرێ لەم ڕوانگەیەوە سەیری بکرێت، نەک سەرەڕۆیانە بە بیانووی زۆر لاواز و کاڵوکرچ ئەو پرۆسەیە بە شۆڤێنیزم لەقەڵەم بدرێ.

نووسەر لەبارەی شۆڤێنیزمی زمانیی دەڵێ: "شۆڤێنیسمی زمانی بۆچوونێکی سیاسییە کە زمان، یان لەهجەی خۆی پێ لە زمان، یان لەهجەکانی دی باشتر، جوانتر، پێشکەوتووتر، دەوڵەمەندتر، ڕەسەنتر، یان ڕێکوپێکترە."، هەروەها لەبارەی شۆڤێنیزمی سۆرانییش دەڵێ:" "شۆڤێنیسمی سۆرانیی" لەهجە کوردییەکان هەڵدەسەنگێنێ، نرخیان بۆ دادەنێ، پلەبەندییان دەکا و نەزمێکی بەرزی و نزمێتی (هیرارشی)یان پێ سازدەکا و وای دادەنێ کە ئەو پلەبەندییە سروشتی و پێویست و نەگۆڕە و دەبێ بپارێزرێ. لە لووتکەی ئەو نیزامی بەرزی و نزمییەدا، سۆرانی لەسەر تەختی حکوومەت دادەندرێ هەتا لەهجەکانی دی خزمەتی بکەن. دەڵێن بەرزەنشینیی سۆرانی لە بەرئەوەیە کە لە لەهجەکانی دی باشتر، پێشکەوتووتر، دەوڵەمەندتر، ڕەسەنتر و ڕێکوپێکترە".(٤٣) هیچ گومان لەوەدا نییە لە ڕووی زمانناسییەوە زمانەکان و لەهجەکان یەکسانن، بەڵام لە ڕووی بایەخی زمانییەوە، بۆی هەیە زمانێک لە زمانێکی دی، یان لەهجەیەک لە لەهجەیەکی دی دەوڵەمەندتر و پێشکەوتووتر بێ، ئەمە مەسەلەی بایەخی زمانە، شۆڤێنیزم نییە. بۆ نموونە دەگوترێ زمانی ئینگلیزی لە زمانی هۆڵەندی دەوڵەمەندتر و پێشکەوتووترە، چونکە ئینگلیزی لە ڕووی فەرهەنگۆکی وشە یەکجار دەوڵەمەندە، لە کاتێکدا هۆڵەندی ئەوەندە دەوڵەمەند نییە، ئینگلیزی لەسەر ئاستی جیهان بەکاردێت، بەڵام هۆڵەندی تەنیا لە وڵاتەکەی خۆیان و باکووری بەلجیکا و سورێنام بەکار دێت، کتێب و سەرچاوە بە ئینگلیزی لە هەموو بوارێک دەست دەکەون، بەڵام بە هۆڵەندی سنووردارە، تەنانەت زۆر نووسەری هۆڵەندی بۆ ئەوەی نووسینەکەیان لەسەر ئاستی جیهان بخوێنرێتەوە بە ئینگلیزی دەنووسن، بە هۆڵەندی نانووسن، بۆیە دەکرێ بگوترێ زمانی ئینگلیزی لە هۆڵەندی دەوڵەمەندتر و پێشکەوتووتر و بڵاوترە، ئەمە واقیعیەتێکی زمانییە لە مێژووی زمانەکاندا هەمیشە هەبووە و هەیە، کەسیش نکوڵی لێ ناکات، ئەمە شۆڤێنیزمی زمانیی نییە، هۆڵەندییەکان خۆیان ئەمەیان قبووڵە، هەر بۆیە لە منداڵییەوە بایەخێکی زۆر بە ئینگلیزی دەدەن. ئەمە بەو مانایە نییە کە هۆڵەندی زمانێکە گرامەری نییە، یان زمانێکی جوان و ڕەسەن

نییە، یان ڕێکوپێک نییە. پەسندکردنی لەهجەی کرمانجی ناوەڕاست بۆ زمانی ستانداردی کوردی لەبەر ئەوە نییە لەهجەکانی دیکەی کوردی جوان نین، یان ڕێکوپێک نین، یان ڕەسەن نین، بەڵکو بە هۆی ئەو بایەخە زمانییەیە کە بۆ ستانداردبوون هەیەتی و لە ماوەی سەد ساڵی ڕابردوو بەدەستی هێناوە، بە تایبەت لە بواری کۆددانان Codification(٤٤) و دەستوور دانان بۆ زمانێکی ستاندارد و پێشکەوتنی بۆ خوێندن و نووسین و چاپەمەنی لە لەهجەکانی دیکەی کوردی لە پێشترە. ئەوەی نووسەر دەیەوێ بەو پێناسەیەی بۆ شۆڤێنیزمی زمانیی، تۆمەتی شۆڤێنیزم بداتە پاڵ بانگەشەکەرانی زمانی تاک ستانداردی کوردی، ئەمە تەنیا داتاشینی ئەفسانەیەکە بە ئامانجی شێواندن و ئاوەژووکردنەوەی ڕاستییەکان.

لەلایەکی دی نووسەر خۆی وەک زمانناسێک ئەو ڕاستییە زۆر چاک دەزانێ کە پرۆسەی بە ستانداردکردن لە هەموو زمانێک بە هەڵبژاردنی لەهجەیەک دەست پێدەکا، بە تایبەت ئەو لەهجەیەی کە بایەخی زمانیی و فەرهەنگیی لە لەهجەکانی دی زیاترە، ئەوجا ئەم لەهجەیە بە هەموو وشە و موفرەداتی لەهجەکانی دی موتوربە دەکرێ و دەوڵەمەند دەبێ، کە ئەمە پرۆسەیەکی زمانەوانییە و زۆربەی زمانەکان کە بوون بە زمانی ستانداردی نەتەوەیی، پێیدا تێپەڕیون، هەروەک نووسەر خۆی لە چاوپێکەوتنێکی لە گۆڤاری (کوردناسی) پێناسەی زمانی ستاندارد دەکا و دەڵێ: " زمانی ستاندارد، وەک باوە، یەکێک لە لەهجەکانی زمانە کە بە هۆی هەلومەرجی مێژوویی لەلایەن ئاخێوەری لەهجەکانی دی وەک زمانێکی هاوبەش قبووڵ کراوە (یان سەپێندراوە) و بەکاردەهێنرێت، ئەو لەهجەیش لە ڕووی فۆرمەوە گۆڕانی بەسەردادێت و ئاسانکاری دەکات بۆ ئەم پرۆسەی بەستانداردبوونە"(٤٥) نووسەر خۆی ئیقرار دەکا کە پرۆسەی زمانی ستاندارد لە لەهجەیەک دەست پێدەکا، کەچی سەیرە ئەم پرۆسە زمانەوانییە سروشتییە، بۆ کورد بۆ زمانی کوردی و لەهجەی کرمانجی ناوەڕاست بە شۆڤێنیزمی سۆرانی ناو دەبات و هەموو ڕاستییە زمانەوانییەکانیش هەڵدەگێڕێتەوە هەر بۆ ئەوەی ئەو مافە بۆ زمانی کوردی و نەتەوەی کورد نکوڵی لێ بکات.

بۆ ئەو شۆڤێنیزمە، نموونەیەک لە نامەی دکتۆراکەی دێنمەوە وەک وەڵامێک و ڕوونکردنەوەیەک بۆ ئەو باڵادەستییە زمانییەی کە کرمانجی ناوەڕاست ئەمڕۆ لە کوردستانی باشوور هەیەتی. لە لاپەڕە ٧١ ی کتێبەکەی (ناسیونالیزم و زمان لە کوردستان)، کاتێک دێتە سەر بایەخ و پەرەسەندنی لەهجەی هەورامی، دەڵێ: "لەهجەی هەورامی لە سەدەی حەڤدەم و هەژدەم وەک زمانێکی هاوبەشی ئەدەبی پەرەدەستێنێ، تەنانەت لەلایەن غەیرە هەورامییەکانیش لە ناوچەکانی دەوروبەری خۆی بەکارهاتووە، ئەو لەهجەیە وەک زمانێکی ئەدەبی، شان بە شانی زمانی فارسی، بووە بە زمانی دادگا لە میرنشینی ئەردەڵان، لە میرنشینی بابانیش زمانی دادگا بووە، بەڵام دواتر لای بابانییەکان دەگۆڕێ بۆ سۆرانی".(٤٦) لێرەدا ئەو پرسیارە دێتە پێش، ئایا دەکرێ لەو سەردەمەدا کە لەهجەی هەورامی لەهجەیەکی باڵا دەست و هاوبەشی دوو میرنشینی گەورەی کوردی بووە، کە ئاخێوەرانی سەر بە لەهجەی کرمانجی ناوەڕاست بوون، ئەم دەسەڵاتە زمانییە بە شۆڤێنیزم ناوی ببرێ؟ ئەگەر ئەردەڵان و بابان لەهجەی هەورامییان وەک زمانی ئەدەبی و زمانی دادگا بە کارهێناوە، دەکرێ بڵێین ئاخێوەرانی کرمانجی ناوەڕاست شۆڤێنیزمی هەورامییان قبووڵ کردووە؟ یانیش ئەمە شۆڤێنیزم نییە، پرۆسەیەکی سروشتی پەرەسەندنی زمانە، ناکرێ پێشگیری لێ بکرێ. ئەمڕۆ وەک دەبینین هەورامی ئەو بایەخەی جارانی نەماوە، لەم دوو سەد ساڵەی دواییدا لەهجەی کرمانجی ناوەڕاست بێ بڕانەوە ئەو دەورەی گێڕاوە.

ڕەنگە ئەگەر سیاسەتی لەنێوبردنی زمانی و سڕینەوەی ناسنامەی کوردی لەلایەن ئەتاتورک لە کوردستانی تورکیا نەبوایە، بۆی هەبوو کرمانجی باکوور ئەوەندە پەرەی بسەندایە، دەبوو بە تاکە زمانی ستانداردی کوردی بۆ سەرانسەری کوردستان، ئێمە لە کوردستانی باشوور لە پێناو زمانی یەکگرتووی کوردی دەستبەرداری لەهجەکەمان دەبووین، ڕەنگە ئەو دێڕانەی ئێستا بە کرمانجی باکوور دەبوون نەک کرمانجی ناوەڕاست، بەڵام وەک دەبینین لەم سەد ساڵەی دواییدا پێشکەوتنی زمانی کوردی ئاراستەیەکی دیکەی وەرگرتووە. ناکرێ ئەو پێشکەوتنە بەرچاوەی کرمانجی ناوەڕاست بە جددی وەرنەگیرێ وەک زمانێکی ستاندارد و هاوبەش بۆ هەموو گەلی کورد پەرەی پێ نەدرێ، یان هەر هیچ نەبێ لە حاڵی ئێستادا بۆ کوردستانی باشوور.

لە کوردستانی باشوور زمانی سریانی بە ڕەسمی ناسراوە، چونکە زمانەکەیان زمانی نەتەوەیەکی کۆنی ئەو

ناوچەیە کە پاشماوەی زمانی ئارامییەکانە، هیچ کەسێک ناتوانێ ئەو مافە لەو نەتەوە کۆنە بسێنێتەوە، یان مافی زمانی تورکمانەکانی کوردستان، ئەمەش وەک زمانێکی جیا لە زمانی کوردی، مافێکی نەتەوەیی خۆیانە کە زمانەکەیان بۆ خوێندن و پەروەردە بە ڕەسمی بناسرێ. کورد، ئەگەر مافی زمانی ئەو نەتەوانە پێشێل بکات، ئەوە دەکرێ تۆمەتی شۆڤێنیزمی بدرێتە پاڵ، بەڵام ئەوەی ئەمڕۆ باسی لێدەکرێ لە نێوان دوو لەهجەی زمانێکە، یان جوانتر بڵێین، ڕێکخستنی ناو ماڵی میللەتێکە بۆ ئەوەی لەسەر فۆرمێکی زمانی نووسین و خوێندن ڕێک بکەون.

ئەو کێشەیە لە نێو زۆربەی میللەتان هەبووە کە بەم پرۆسەیەدا تێپەڕیون، هەروەک لەسەرەوە باسی ئەزموونی میللەتی ئەلبانی کرا کە پرۆسەیەکی چەندە سەختی بڕیوە تا گەیشتووەتە زمانێکی یەکگرتوو.

هەر زمانی کوردی نییە فرە لەهجەیە، ئەم حاڵەتە لە نێو تێکڕای زمانەکاندا هەبووە و هەیە، تەنانەت زمانە ئەوروپییەکانیش لەسەردەمی سەرهەڵدانی ناسیونالیزم و بە ستانداردکردنی زمانەکەیان هەمان گرفت و کێشەی لەهجە و زمانی ستانداردیان هەبووە. هیچ کام لەم زمانانە نەهاتن هەموو لەهجەکان بۆ نووسین بە کاربێنن، تەنیا لەهجەیەک بووە بە زمانی ستاندارد. لە ساڵی ١٧٨٩ تەنیا نیوەی خەڵکی فەڕەنسا بە فەڕەنسی (لەهجەی پاریسی بە ستاندارد کراو) قسەیان کردووە، کە لەوانە تەنیا لە ١٢- ١٣٪ بە باشی ئەو زمانەی زانیوە، ئەوانی دی بە لەهجەکانی دی قسەیان کردووە کە لەگەڵ زمانی ستانداردی فەڕەنسی جیاواز بووە. سەبارەت بە زمانی ئیتاڵی ستاندارد کراو کە لەسەر بنەڕەتی لەهجەی توسکانی Tuscan ناوچەی فلۆرەنسا بوو، چونکە ئەو لەهجەیە بەرهەمی ئەدەبی و هونەری زۆری پێ نووسرا بوو، دەبێ بە زمانی کولتووری و ستانداردی هەموو ئیتاڵیا. دوای یەکگرتنی ئیتاڵیا لە ساڵی ١٨٦٠ تەنیا ٢,٥٪ی دانیشتوانەکەی ئەو زمانە ئیتاڵییەیان بۆ پێویستییەکانی ژیانی ڕۆژانەیان بە کارهێناوە، (٤٧) ئەوانی دی بە لەهجەی هەمەچەشنی ئیتاڵی قسەیان کردووە. ئەو دوو لەهجەیە کە بوون بە بنەڕەتێک بۆ زمانی ستانداردی فەڕەنسی و ئیتاڵی لە سەرانسەی وڵاتەکەدا بوون بە زمانی خوێندن و زمانی ڕەسمی وڵاتەکە، ئەمە شۆڤێنیزم نییە و هیچ کەسێک ئەم پرۆسەی بە ستانداردکردنەی بە شۆڤێنیزم ناو نەبردووە، بایەخ و پێشکەوتنی ئەو لەهجەیە بووەتە زەمینە خۆشکەر بۆ زمانی ستانداردی نەتەوە و وڵات.

تێکەڵکردنی سیاسەتی شۆڤێنیستی ئەتاتورک و ڕەزا شا لەگەڵ هەوڵی بە ستانداردکردنی زمانی کوردی، تێکەڵ کردنێکی چەواشەکارانە و نابەجێیە و دوورە لە ڕاستی. سیاسەتی زمانیی ئەتاتورک دژ بە هەموو زمانە غەیرە تورکەکانی ناو تورکیا بوو، سیاسەتی ڕەزا شاش لە دژی هەموو زمانە غەیرە فارسەکانی ناو ئێران بوو، بۆیە لە هەردوو وڵات زمانی کوردی زۆر بە سەختی نکوڵی لێکراوە و چەوساوەتەوە، بەڵام ئەمڕۆ پرۆسەی بە ستانداردکردنی زمانی کوردی لە دژی هیچ گەل و نەتەوەیەک نییە و مافی زمانیی هیچ نەتەوەیەکیش پێشێل ناکات. ئەمە مافێکی سروشتی نەتەوەیە کە گەیشتووەتە قۆناغێک لە نێو لەهجەکانی سەر بەو زمانە، پێویستی بە زمانێکی هاوبەش و یەکگرتوو هەیە بۆ نووسین و خوێندن.

نووسەر لە بارەی وشەی(مۆڵگە) کە بە قەولی خۆی نووسەرێکی (سۆرانیخواز) بۆ هەمەچەشنی لەهجەکان بەکاری هێناوە، خۆی زۆر قەڵس کردووە، دەڵێ:" دەکارهێنانی "مۆڵگە" بۆ دەربڕینی مەبەستی سیاسی هەوڵ جار لە کوردستانی خواروو لە ساڵانی ١٩٦١- ١٩٩١ دا لە تەرکیبی "مۆڵگەی جاشان"دا وە سەرزاران کەوت و ئێستەش لایەنگرێکی ڕێبازی "تەنیا سۆرانی" بۆ لەهجە ناسۆرانییەکان دەکاریدێنێ"، لە پاشان دەڵێ: "بەڵام کاتێکی سۆرانیخوازێک نەتوانێ بە زمانێکی تا ڕادەیێک بێ لایەنانە بڵێ، بۆ وێنە، "مۆزاییکی شێوەزارەکان" و لە باتییان وە جنێودان دەکەوێ و دەڵێ "مۆڵگەی شێوەزارەکان"، ئەو بۆچوونە تەنیا ڕق لەدڵی و تووڕەیی نییە و هەڵوێستێکی سیاسی و ئایدیۆلۆژییانەیە"(٤٨) لەبارەی وشەی (مۆڵگە) کە نووسەر بە سووکایەتی تێدەگا بۆ لەهجەکان بەکارهاتووە، بەتایبەت بۆ لەهجەی بادینی، ئەم وشەیە هەرچەندە لە بنەڕەتدا بۆ (شوێنی حەسانەوە و مۆڵدانی ئاژەڵ) بەکارهاتوو، بەڵام بەم ساڵانەی دوایی بەتایبەت لە حەفتاکان و هەشتاکان لە کوردستانی عیراق بۆ شوێنی کۆبوونەوەی ئادەمیزادیش بەکارهاتووە، ئەمڕۆ بە تایبەت لە بواری سەربازی و چەکداری لە نووسین بە شێوەیەکی فراوان بەکار دێت، بۆ نموونە دەگوترێ (پێشمەرگەکان گەڕانەوە مۆڵگەکانی خۆیان). گۆڕانی مانای وشە و فراوانبوونی ماناکانی لە سەردەمێک بۆ سەردەمێکی دی

لە هەموو زمانێکدا هەیە، ئەمە پرۆسەی گۆڕانی زمانە، بۆ نموونە وشەی (مسرح) لە زمانی عەرەبیدا لە بنەڕەتدا بە مانای شوێنی لەوەڕاندنی ئاژەڵە، بەڵام ئەمڕۆ بۆ شانۆ بەکاردێت. نووسەر خۆی لە مانا لێکدانەوەی وشەکە کورتی هێناوە، کەچی بە ناڕەوا ئەمە بە دیاردەیەکی شۆڤێنیزمی سۆرانی لە قاڵب دەدات و دەیکاتە ڕق لە دڵی سۆرانییەکان دژ بە بادینی و هەڵوێستێکی سیاسی و ئایدیۆلۆژیانە!!

پەراوێز و سەرچاوەکان:

١- چەندین دابەشکردنی جیاواز سەبارەت بە لەهجە سەرەکییەکانی زمانی کوردی هەیە. ئێمە لەم باسەدا پشت بە دابەشکردنەکەی دکتۆر فوئاد حەمە خورشید دەبەستین کە زمانی کوردی بۆ چوار لەهجەی سەرەکی دابەش کردووە: لەهجەی کرمانجی باکوور، لەهجەی کرمانجی ناوەڕاست، لەهجەی کرمانجی باشوور، لەهجەی گۆران. لەهجەی کرمانجی ناوەڕاست، چونکە شوێنە جوگرافییەکەی لە ناوەڕاستی کوردستان هەڵکەوتووە، ئەو ناوە گونجاوترە تا کرمانجی خواروو. کرمانجی ناوەڕاست ئەو بن لەهجانە دەگرێتەوە: موکری، سۆرانی، ئەردەڵانی، سلێمانی، گەرمیانی. ئەمڕۆ بە هەڵە لە نێو خەڵک و هەتا ڕادەیەک لە نووسینیش بە تایبەت لە نووسینەکانی ئەمیری حەسەنپوور ئەو لەهجە سەرەکییە بە سۆرانی ناو دەبرێ، ئەمە لە کاتێکدا سۆرانی تەنیا بن لەهجەیەکی ئەو لەهجە سەرەکییەیە.

بڕوانە: الدكتور فؤاد حمە خورشيد، اللغة و اللهجات الكوردية، دار الثقافة و النشر الكردية، بغداد، ٢٠٠٥.

٢- ئەمیری حەسەنپوور، کوردی وەک زمانێکی جووت ستاندارد. بڕوانە ئەم ماڵپەڕە:

http://www.kurdishacademy.org/?q=node/22

٣- ئەمیری حەسەنپوور، شۆڤینیسمی سۆرانی و ئەفسانەکانی، بەشی یەک، هەفتەنامەی فەرهەنگ، پاشکۆی ڕۆژنامەی هەولێر، ژمارە ٢٢، ئاداری ٢٠١٠.

4- Johan Myking, Standardization and language planning of Terminology: the Norwegian experience, International Congress on Terminology, Donostia? San Sebastian, 1997.

5- Ernst H?kon Jahr, Norwegian, Germanic Standardizations, past to present, edited by Ana Deumert and Wim Vandenbussche, John Benjamins Publishing Company Amsterdam /Philadelphia, 2003. P.331.

6- Ibid., p.331.

7- Brief History of the Norwegian language? A summery of 1500 years.

بۆ درێژەی ئەم باسە بڕوانە ئەم ماڵپەڕە:

http://www.norwaves.com/brief-history-norwegian-language-summary-1500-years.html

8- Gjert Kristoffersen, The phonology of Norwegian, Oxford University Press, 2000, p.5.

9- Larson Karen A, Learning without lessons: socialization and language change in Norway, University Press of America,1985, p.40.

10- Ibid., p. 43.

11- Johan Myking, Standardization and language planning of Terminology: the Norwegian experience, p.3.

12- Ernst H?kon Jahr, The standard of modern Norwegian: origin, development and prospects, p.5-6.

13- Ibid., p.16.

14- Kevork B. Bardakjian and Robert W. Thomson, A textbook of western Armenian, Delmar, New York: Caravan Books, 1977, p.1.

15- Jasmine Dum-Tragut, Armenian, Modern Eastern Armenian, John Benjamins Pub. Company, Philadelphia, 2009, P. 3.

16-Ibid., p.2.

17- Herausgegeben von , Ulrich Ammon, Sociolinguistics: an International Handbook of the Science of Language and Society, Volume 3, Thomas Muntzer, Berlin, 2006, p.1900.

18- Jasmine Dum-Tragut, Armenian, Modern Eastern Armenian, p.4

19- Herausgegeben von, Sociolinguistic,

p. 1901.
20- Robert Elsie, Historical Dictionary of Albania, second edition, The Scarecrow Press, Inc. 210. P.263.
٢١- بۆ زانیاری زیاتر لەبارەی لەهجەکانی ئەلبانی و دابەشبوونی جوگرافی و خەریتەی لەهجەکانی، بڕوانە ئەم ماڵپەڕە:
www.albanianlanguage.net
22- Leonard Newmark, Standard Albanian: a reference grammar for students, Stanford University Press, 1982, p.6.
23- Janet L. Byron, Selection among alternates in Language Standardization: The Case of Albanian, Mouton & Co, Netherlands, 1976, P. 32.
24- Ibid., P. 36.
25- Ibid., p.37-38.
26- Arshi Pipa,The politics of language in socialist Albania, Distributed by Columbia University Press, 1989, p. 1-2.
27- Janet L. Byron, p. 34.
28- Janet L. Byron, p.41.
29- Ibid., p.39.
30- Ibid., p. 54.
31- Xhevat Lloshi, Albanian, Handbuch der Sudosteuropa ?Llinguistik, Harrassowitz Verlag .Wiesbaden,1999, p. 289.
32- Janet L. Byron, Selection among alternates in Language Standardization: The Case of Albanian, pp. 60-61.
33- Arshi Pipa, p.xii.
34- Leonard Newmark, Standard Albanian: a reference grammar for students, p.8.
35- Ibid., p.8
36- Arshi Pipa,The politics of language in socialist Albania, p.4
37- Xhevat Lloshi, p. 290.
38- Leonard Newmark, Standard Albanian: a reference grammar for students, p.8.
39- Arshi Pipa, The politics of language in socialist Albania, p.5.
40- Xhevat Lloshi, p. 291.
41- Xhevat Lloshi, p. 291.
42- Ibid., p. 292.
٤٣- ئەمیری حەسەنپوور، شۆڤینیسمی سۆرانی و ئەفسانەکانی، بەشی یەک، هەفتەنامەی فەرهەنگی هەولێر، ژمارە ٢٢، ئاداری ٢٠١٠. هەروەها بڕوانە ئەم ماڵپەڕە: http://ruwange.blogspot.com/2010/03/blog-post.htm
٤٤- کۆددانان codification لە پرۆسەی بە ستانداردکردنی زمان قۆناغێکە کە زمانەکە فۆرمی دەرەوەی بەرەو یەک شێوە و یەک فۆرمی دەچێت، واتە زمانەکە یەک شێوە ڕێزمانی چەسپاوی دەبێت و لە ڕووی وشە و زاراوەسازی و ڕستەسازی و ڕێنووسەوە یاسا و ڕێسای بۆ دادەنرێت و بەرەو چەسپاوی و یەکگرتوویی دەچێت و فەرهەنگی بۆ دادەنرێت. وەک ئاشکرایە لە نێو هەموو لەهجە سەرەکییەکانی زمانی کوردی، کرمانجی ناوەڕاست لە هەموو لەهجەکانی دی زیاتر لەم ڕووەوە پێشکەوتنی بەدەست هێناوە.
٤٥- بۆ دەقی ئەم چاوپێکەوتنە بڕوانە:
مصاحبە با پروفسور امیر حسن پور، زبان، زبانشناسی و زبان کوردی، کوردناسی، گاهنامە فرهنگی/سیاسی/ اجتماعی، سال اول / شمارە ١ /٢٠٠٨، ص ٨٦.
46- Amir Hassanpour, Nationalism and Language in Kurdistan 1918 -1985, Mellen Research University Press, San Francisco, 1992, p.71.
47- E. J. Hobsbawm, Nations and Nationalism since 1780: programme, myth, reality, Cambridge University Press, 1990, p.60-61.
٤٨- بڕوانە ماڵپەڕی ڕوانگە: http://ruwange.blogspot.com/2010/03/2.htm.